

II. MATERIAŁY – MATERIALS – МАТЕРИАЛЫ

Acta Baltico-Slavica, 36
SOW, Warszawa 2012

Teresa Kryszyn

Zjednoczenie Społeczne
„Polska Macierz Szkolna”
Grodno

JĘZYK POLSKI NA BIAŁORUSI¹

Współczesna Białoruś to część terytorium byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego wielkości 207 600 km² o dość niejednorodnym charakterze religijnym, językowym i narodowościowym. W blisko dziesięciomilionowym państwie mieszkają przedstawiciele prawie 90 narodowości, ale zdecydowaną większość stanowią Białorusini. Polaków według powszechnego spisu ludności z 2009 r. jest 295 000, natomiast w zachodniej części państwa istnieją całe rejony, w których Polacy są większością – od 50 do 85% mieszkańców.

Sytuacja Polaków jako mniejszości narodowej w państwie białoruskim zawsze była niezmiernie trudna. Po wojnie w ramach repatriacji wyjechała cała inteligencja, prawie cała ludność miejska, bogaci chłopci i ziemiaństwo. Pozostali najbiedniejsi i najmniej wykształceni. Polityka władz sowieckich była ukierunkowana na wychowanie człowieka radzieckiego: człowieka nieświadomego swojej przynależności narodowej, nieznającego tradycji, kultury i historii swego narodu.

Brak polskiej książki, radia, telewizji, a przede wszystkim brak polskiej szkoły doprowadziły do takiego stanu rzeczy, że dziś na Białorusi trzeba uczyć Polaków języka polskiego jako języka obcego.

Szkolnictwo polskie odradzało się więc jak feniks z popiołów wbrew stratom poniesionym w okresie radzieckim – i może nie tyle tu chodzi o brak podręczników czy kadry nauczycielskiej, ile przede wszystkim o zanik świadomości narodowej. Pierwsze próby nauki języka polskiego podjęto w 1988 r. Kolejne lata: 1990, 1991 i 1992, cechuje szybki rozwój szkolnictwa polskiego, powiązany z budzącymi się aspiracjami narodowymi, nadzieją na rychłe zmiany społeczno-polityczne oraz stabilną sytuacją materialną rodziny i wpojonym poczuciem bezpieczeństwa dzięki systemowi opieki socjalnej. Rok szkolny 1991/1992 wnosi nowe jakości do budującego się systemu szkolnictwa polskiego w postaci powstających w Grodnie klas z polskim językiem wykładowym. Szkolnictwo polskie rozszerza się na nowe obszary – obwód miński,

---

¹ Niniejszy artykuł został przedrukowany z czasopisma „Słowo Ojczyście”, nr 4 (128) kwiecień 2011, s. 14–17.

brzeski, witebski, zgodnie z geografią terenów zamieszkiwanych przez ludność polską. Lata 1993–1998 cechuje stabilizacja liczby uczniów pobierających naukę języka polskiego w szkołach państwowych. Dalszy jej wzrost wynikał z upowszechnienia społecznych form nauki, które spowodowały następujące czynniki:

- usztywnienie stanowiska władz wobec szkolnictwa polskiego, a w licznych przypadkach także otwarta agitacja przeciwko językowi polskiemu, uprawiana przez niższe szczeble władz oświatowych lub państwowych;
- niezadowolający stan zaopatrzenia szkół w podręczniki i pomoce naukowe, niestabilna sytuacja szkół nękanych falami „białorutenizacji” lub „rusyfikacji”, permanentna reforma systemu szkolnego, co pociągało ciągłe zmiany koncepcji, planów i programów;
- brak zaplecza naukowego i metodycznego, brak dopływu nowych kadr nauczycielskich, ograniczenie możliwości działania polskich organizacji;
- brak systemu motywacji nauczycieli, rodziców i uczniów;
- pogarszający się stan zdrowia uczniów na skutek awarii czarnobylskiej.

Język polski w rodzinie

Do podstawowych funkcji rodziny należą funkcje: prokreacyjna, ekonomiczna, wychowawcza.

Polska rodzina na Białorusi boryka się z takimi samymi problemami ekonomicznymi jak większość rodzin w tym państwie, kształtuje poglądy polityczne, postawy społeczne, moralne, religijne. I ma jeszcze jedno zadanie wielkiej wagi i znaczenia – nie zatracić swojej tożsamości narodowej, podtrzymywać polską kulturę, tradycję, język, zapoznać dzieci z historią narodu polskiego. W tej pracy wychowawczej rodzice są zawsze na pierwszym miejscu, ale z różnych powodów dzielą to zadanie z innymi ludźmi, instytucjami, szkołami, które jednak działają w imieniu rodziców, za ich zgodą i na ich życzenie. Musi o tym pamiętać każda polska szkoła działająca na obczyźnie.

Wpływ rodziców na kształtowanie świadomości narodowej własnych dzieci jest decydujący. Kilka lat temu przeprowadziłam ankietę wśród 200 uczniów Liceum Społecznego działającego w Grodnie przy Polskiej Macierzy Szkolnej. Na pytanie, kto ci poradził, by uczyć się języka polskiego, 83% naszych uczniów odpowiedziało, że rodzice, 13% do rodziców dołączyło dziadków, 13% krewnych, 10% kolegów i tylko jedna osoba wymieniła sąsiadów; 10% podjęło decyzję samodzielnie.

Z jakim bagażem wiedzy przychodzą do nas dzieci i młodzież?

Znajomość języka polskiego jest najczęściej zerowa, rozumieją wszyscy, trochę rozmawiają, ale nie znają zupełnie polskiej historii i kultury, na przykład polskich kompozytorów, muzyków, malarzy, ludzi nauki i działaczy politycznych.

Jak świadczą dane z ankiety, nasi uczniowie z domów rodzinnych wnoszą znikomy bagaż wiedzy o Polsce, polskich tradycjach, a szczególnie o Polsce współczesnej.

Godny ubolewania jest fakt, że język polski jako środek komunikacji wewnątrzrodzinnej zanika. Według powszechnego spisu ludności z 1999 r. z 294 000 Polaków za-

mieszkujących obwód grodzieński 16 406 (czyli niecałe 5,6%) rozmawiało w domu w języku polskim, a w roku 2009 z 230 810 Polaków – tylko 12 114 (5,2%). Jest to wyraźna tendencja spadkowa, która prawdopodobnie będzie trwała nadal, ponieważ nie zauważono, żeby rodzina, której wszyscy członkowie potrafią rozmawiać po polsku, zaczęła używać języka polskiego w komunikacji wewnątrzrodzinnej.

Przyczyną może być bariera psychologiczna na drodze zmiany języka komunikacji w rodzinie, ale jest to wielki problem, ponieważ niszczy on ogromny wysiłek polskich szkół i organizacji zajmujących się odrodzeniem polskiej oświaty.

Język polski w Kościele

Kolejną ważną instytucją wychowawczą dla Polaków na Kresach był Kościół katolicki, który kiedyś był Kościołem polskojęzycznym. Pojęcie „katolik” automatycznie oznaczało ‘Polak’, i odwrotnie, język polski był językiem modlitwy i katechezy. Dziś rola języka polskiego w Kościele katolickim maleje z każdym rokiem, a pojęcie „katolik” już nie znaczy ‘Polak’, o czym świadczy liczba katolików i liczba Polaków w poszczególnych diecezjach (2009):

Tabela 1. Liczba katolików i liczba Polaków w poszczególnych diecezjach Białorusi²

Diecezja	Liczba katolików	Liczba Polaków
mińsko-mohylewska	610 490	53 483
pińska	50 115	27 136
grodzieńska	591 000	294 090
witebska	151 000	21 003
Ogólnie na Białorusi	1 402 605	395 712
Dane polonijne	-----	700 000

Z badań wynika, że język polski jako język liturgii w kościele preferuje tylko 66% katolików, białoruski – 20%, polski i białoruski – 10%, inny – 4%. Preferowany język katechezy w parafiach: 42% białoruski, polski – 26%, polski i rosyjski – 20%, polski i białoruski – 14%, czyli maleje potrzeba uczenia się języka polskiego jako języka modlitwy [Dzwonkowski i in. 2004]. Konsekwencją ekspansji języka białoruskiego w Kościele katolickim dla młodego pokolenia Polaków katolików jest zmniejszenie motywacji do nauki języka polskiego, co w przyszłości grozi jego zanikiem w liturgii i katechezie.

Język polski w placówkach oświatowych

Z powyższych powodów zwiększa się rola szkół polskich i nauczycieli języka polskiego oraz organizacji polonijnych w wychowaniu dzieci i młodzieży.

² www.catholic.by, dostęp: 29.03.2012.

Nauczanie języka polskiego w szkołach na Białorusi w ciągu ostatnich lat wygląda następująco:

Tabela 2. Nauczanie języka polskiego w szkołach na Białorusi

Rok szkolny	Język polski jako wykładowy	Język polski jako przedmiot	Zajęcia pozalekcyjne	Szkoły społeczne	Razem
2009–2010	546	653	8160	3726	13 085
2008–2009	555	649	7164	2204	10 572
2007–2008	557	2369	7348	1730	12 004
2006–2007	569	3363	7939	1584	13 057
2005–2006	589	3393	9550	1756	15 306
2004–2005	585	1287	6424	1050	9345
2003–2004	708	3278	10 742	2669	17 402
2002–2003	935	3583	15 937	----	20 455

Jak widać z analizy danych statystycznych, maleje liczba dzieci uczących się języka polskiego w szkołach państwowych, natomiast wzrasta liczba dzieci i młodzieży pobierających naukę języka polskiego w szkołach społecznych.

Obecnie obserwujemy pewną stabilizację, a nawet wzrost liczby uczniów w polskich szkołach, za dobry znak uważamy też aż trzy pierwsze klasy w Szkole Polskiej w Grodnie.

Język polski w przedszkolach

W roku szkolnym 2010/2011 w 27 przedszkolach naukę języka polskiego pobierało 568 dzieci pod kierownictwem 29 nauczycielek.

Język polski w przedszkolach występuje:

- a) jako język wychowania i nauczania dzieci,
- b) w kółkach zainteresowań.

Najbardziej odczuwalnym problemem nauczania języka polskiego na tym poziomie jest całkowity brak wsparcia finansowego ze strony państwa oraz dokształcanie nauczycieli przedszkoli, którzy pracują w polskich placówkach lub prowadzą zajęcia z języka polskiego i mają wpływ na przyszłą polszczyznę i poprawną wymowę swoich wychowanków. Obecnie bardzo niewielu nauczycieli pracujących w grupach polskich może poszczycić się specjalistycznym wykształceniem zawodowym w języku polskim. Systematycznie organizowane specjalne kursy dla nauczycieli przedszkoli z nauką języka polskiego, pedagogiką zabawy i metodyką nauczania języka polskiego jako obcego mogłyby w pewnym stopniu poprawić tę sytuację.

W przedszkolach w grupach polskich brakuje pomocy metodycznych w języku polskim, gier i zabaw dydaktycznych, historyjek obrazkowych do nauczania języka polskiego, aparatury audiowizualnej, kaset z nagraniami, które w specyficznej „kresowej” sytuacji językowej byłyby bardzo przydatne.

Język polski w szkołach

Nauka języka polskiego występuje w następujących formach:

- 1) szkoły z wykładowym językiem polskim,
- 2) szkoły dwujęzyczne, w których liczba wykładanych przedmiotów w języku polskim jest uzgadniana,
- 3) klasy z nauką języka polskiego jako języka ojczystego mniejszości narodowej,
- 4) zajęcia pozalekcyjne w szkołach lub zajęcia pozaszkolne organizowane w centrach dzieci i młodzieży.

Nadal obserwujemy brak nauczycieli z wykształceniem polonistycznym, szczególnie w małych miejscowościach. Niskie płace, złe warunki bytowe na terenach wiejskich wprost odstraszaają nie tylko absolwentów uczelni polskich, ale i Uniwersytetu Grodzieńskiego od podjęcia tam pracy.

W szkołach z polskim językiem wykładowym brakuje nowoczesnych podręczników (wszystkich przedmiotów) odpowiadających treściowo białoruskim programom nauczania. Dodatkowo pogorszyła sytuację reforma szkoły białoruskiej, która przywróciła 11-letni cykl nauczania, po jego wprowadzeniu straciły aktualność już wydane podręczniki, i to nie tylko do nauki języka polskiego. Ponadto podręczniki do nauki języka polskiego były wydane w latach 1992–2000, ich stan fizyczny obecnie uniemożliwia wykorzystywanie ich w pracy dydaktycznej.

Język polski jako nośnik kultury ojczystej jest dla nas wartością nadrzędną, ale nauczaniu w języku polskim powinien towarzyszyć wysoki poziom metodyczno-dydaktyczny zajęć. Szkoły polskie nadal wykorzystują podręczniki do nauki przedmiotów przyrodniczo-matematycznych w wersjach rosyjskojęzycznych, co stwarza dodatkowe trudności dla dzieci. Ogólnie znana jest niechęć władz białoruskich do rozszerzania szkolnictwa polskiego na nowe tereny i szkoły. Dostrzegalna jest presja władz na poszczególne grupy rodziców powstających klas polskich. Luka w prawie białoruskim, w którym nie określono minimalnej liczby uczniów w klasach z językiem wykładowym mniejszości, co automatycznie powodowałoby ich finansowanie, pozwala władzom arbitralnie rozwiązywać powstające niezbyt licznie klasy. Widoczne jest dążenie władz do przekształcania szkół polskich w tak zwane szkoły polsko-białoruskie, których polskość polegałaby na nauczaniu w języku polskim tylko cyklu przedmiotów ojczystych.

O jeszcze jednej formie nauczania

Większość organizacji polskich na Białorusi założyła szkoły sobotnio-niedzielne lub licea społeczne, które umożliwiają młodzieży podjęcie nauki przedmiotów ojczystych. Ta forma nauki języka polskiego, literatury, historii, geografii i kultury nabiera dynamizmu i wspaniale owocuje zdobywaniem przez młodzież tytułów laureatów Olimpiad Języka Polskiego i Literatury, konkursów historycznych, recytatorskich i krasomówczych. Rozwój szkolnictwa polskiego zawdzięczamy właśnie tej formie nauczania. W szkołach społecznych Zjednoczenia Społecznego „Polska Macierz Szkolna”

w roku szkolnym pobiera naukę 1800 osób. Niedużym nakładem finansowym przy czteroletnim cyklu nauczania osiąga się dobry poziom wiedzy. Główny problem takich szkół stanowią lokale. Szkoły społeczne to nie tylko sale lekcyjne, ale również biblioteka, pomoce metodyczne, aparatura audiowizualna, kadra nauczycielska – czyli odpowiednie zabezpieczenie metodyczno-dydaktyczne.

Język polski na uniwersytetach

Na Uniwersytecie Grodzieńskim od 1989 r. istnieje Katedra Polonistyki, która przygotowuje nauczycieli języka polskiego i białoruskiego lub języka polskiego i rosyjskiego. Naukę języka polskiego prowadzi się również na wyższych uczelniach w Mińsku, Witebsku, Brześciu, Mohylewie. Z powodu braku funduszy Katedra ma ogromne trudności z wyjazdami studentów na praktyki językowe do Polski, co godzi w poziom przygotowania przyszłych nauczycieli. Jeżeli w latach 1989–1995 co roku na polonistykę przyjmowano 50 studentów, to w ostatnich latach ich liczba zmalała do 12 osób. Ogółem na 10 wyższych uczelniach Białorusi języka polskiego uczy się około 700 osób.

* * *

Chciałabym podkreślić, że rozwój szkolnictwa polskiego na Białorusi jest uzależniony od zapotrzebowania społecznego na nauczanie języka polskiego. W zaistniałej sytuacji niewątpliwie wzrasta rola Polskiej Macierzy Szkolnej jako organizacji oświatowej, której głównym zadaniem jest krzewienie polskości i wychowanie młodego pokolenia na prawdziwych Polaków. Ogrom pracy, jaką wykonujemy, i udział w naszej działalności dzieci i młodzieży pozwala nam mieć nadzieję, że Polacy na Białorusi nie ulegną asymilacji, lecz nadal będą pielęgnować swój język ojczysty i kulturę, przezwyciężając wszelkie trudności na tej drodze i kierując się słowami Jana Pawła II: „Proszę was, pozostańcie wierni temu dziedzictwu. Uczynicie go przedmiotem szlachetnej dumy. Przechowujcie to dziedzictwo! Pomnożcie to dziedzictwo! Przekażcie je następnym pokoleniom”.

LITERATURA

Dzwonkowski R., Gorbaniuk O., Gorbaniuk J., 2004, *Postawy katolików obrządku łacińskiego na Białorusi wobec języka polskiego*, Lublin.

POLISH LANGUAGE IN THE REPUBLIC OF BELARUS

SUMMARY

The situation of the Polish minority in Belarus was always difficult because the politics of Belarusian authorities was focused on destruction of anything connected with Polish culture or possessing Polish roots: intelligentsia, school, theatres, press.

The reestablishing of Polish education in late 80-ties of the last century started from scratch therefore and the biggest amount of learners studied Polish in late 90-ties of the XX century. Recently the amount of students has decreased which is explained by the current demographical and political situation.

The most significant influence on forming national consciousness is possessed by family. Unfortunately nowadays it is being observed that most of Polish families has not performed that function anymore and using of Polish language by members of Polish families is decreasing.

The leading role of Polish language in a Catholic liturgy is changing as well: the word "Catholic" does not mean "Pole". According to surveys 66% of Catholics would prefer Polish as the language of liturgy, 20% – Belarusian, 10% – Russian and Polish, 4% – another language. This situation creates the possibility of disappearing of Polish language from liturgy and catechism.

Consequently the role of Polish schools and organizations in education of children and teenagers has increased. Language acquisition begins in kindergartens during extra lessons or within Polish groups.

The forms of language acquisition at school vary a lot. Most of the students learn Polish languages after-hours, some of them attends required Polish classes at school. Moreover there are two Polish schools of Grodno region.

There is an opportunity of studying Polish language in high educational establishments in Belarus, e.g. in Grodno State University Polish language department has existed since 1989 and it prepares its students to teaching Polish language.

Farther development of Polish education in Belarus depends on both factors the Poles attitude and current political situation in the country.

ПОЛЬСКИЙ ЯЗЫК В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ

РЕЗЮМЕ

Положение польского национального меньшинства в РБ всегда была трудной, так как политика властей была направлена на уничтожение всего, что имело польские корни и было связано с польской культурой: интеллигенции, школ, театров, газет.

В связи с этим возрождение образования на польском языке в конце 80-тых годов прошлого столетия начиналось с нулевого уровня и наибольшее коли-

чество учащихся изучало польский язык в конце 90-тых годов XX века. В последние годы наблюдается уменьшение количества учащихся, что объясняется демографической и современной политической ситуацией.

На формирование национального самосознания наиболее значительное влияние оказывает семья. К сожалению, большинство современных польских семей не выполняет эту функцию, использование польского языка как языка внутрисемейных отношений уменьшается.

Польский язык в костеле также выходит из употребления, понятие “католик” сегодня уже не означает “поляк”. Как видно из исследований, 66% католиков хотели бы, чтобы литургия в костелах была на польском языке, 20% – на белорусском, 10% – на польском и русском, 4% – ином языке. Такая ситуация создает опасность исчезновения польского языка из литургии и катехизиса.

В связи с вышесказанным усиливается роль польских школ и польских общественных объединений в воспитании и обучении детей и молодежи. Обучение и воспитание детей польскому языку начинается уже в детском саду в кружках либо в специальных группах с обучением и воспитанием на польском языке.

В школах обучение польскому языку ведется в разных формах. Наибольшее количество желающих учиться во внеурочное время, определенная часть – в классах с обязательным изучением польского языка. Помимо этого в Гродненской области существуют две школы с обучением на польском языке.

В высших учебных заведениях Беларуси также изучается польский язык, а в Гродненском госуниверситете с 1989 г. существует кафедра полонистики, занимающаяся подготовкой учителей польского языка.

Дальнейшее развитие польскоязычного образования в РБ зависит как от позиции поляков, так и от современной политической ситуации в нашей стране.

Słowa kluczowe: Białoruś, język polski, rodzina, szkoła, nauczanie.

Key words: Belarus, Polish language, family, school, education.

Ключевые слова: Беларусь, польский язык, семья, школа, обучение.